

Záměr Wittgensteinova *Traktátu* (2): Korespondence

PETR GLOMBÍČEK

Filozofická fakulta, Ostravská univerzita v Ostravě
Reální 5. 701 03 Ostrava, Česká republika
Filozofický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i.
Jilská 1. 110 00 Praha 1, Česká republika
glombicek@osu.cz

ZASLÁN: 08-03-2014 • AKCEPTOVÁN: 14-05-2014

ABSTRACT: The article presents a second part of an interpretation of the intention of Wittgenstein's *Tractatus*. The intention itself used to be considered a rather marginal topic until so called new-Wittgensteinian interpretations. The present article considers main sources to show what kind of content we can ascribe to the book. Its aim is to prove that *Tractatus* is not purely practical exercise, however, without stripping the book of its therapeutic side. This second part continues with interpretation of Wittgenstein's correspondence with Russell, Frege, Ficker and comes to the conclusion for both parts considering mutual relation of all the sources.

KEYWORDS: Bertrand Russell – Frank Ramsey – Gottlob Frege – *Tractatus* – Wittgenstein.

Naším cílem je zde výklad záměru Wittgensteinova *Traktátu*. Pramenem je nám jednak kniha samotná, hlavně její předmluva a motto, kterým byl věnován předchozí díl článku, jednak dobová korespondence s Russellem, Fregem a s nakladatelem Fickerem, ve které se jim Wittgenstien pokouší vysvětlit, oč mu v knize šlo. K té přejdeme nyní.

1. Dopis Russellovi

Důležitým zdrojem pro pochopení záměru knihy je Wittgensteinův dopis Russellovi z 19. srpna 1919:

Obávám se, že Vám doopravdy nedošel můj hlavní nárok, k němuž je celá záležitost s logickými větami jen mezikrokem. Hlavní pointou je teorie toho, co lze vyjádřit (gesagt) větami – tj. jazykem – (a co lze myslet, což je totéž) a co větami nelze vyjádřit, nýbrž pouze ukázat (gezeigt); což je podle mě kardinální problém filosofie.

Poslal jsem svůj rukopis také Fregovi. Napsal mi před týdnem a připadá mi, že z toho všeho nepochopil ani slovo. Mohu tedy jen doufat, že Vás brzo uvidím a všechno Vám vysvětlím, protože je velice těžké, když není duše, která by Vám rozuměla!¹ (Wittgenstein 1997a, 124)

Wittgenstein odpovídá na Russellův dopis, který shrnoval jeho dojmy z prvních dvou přečtení rukopisu. Russell byl velmi povzbudivý a zároveň kladl některé konkrétní technické otázky. Wittgenstein sice ve své odpovědi nejprve píše, že nemá po ruce text, takže si netroufá na jednotlivé otázky

¹ “Now I’m afraid you haven’t really got hold of my main contention, to which the whole business of logical prop[osition]s is only a corollary. The main point is the theory of what can be expressed (gesagt) by prop[osition]s – i.e. by language – (and, which comes to the same, what can be thought) and what can not be expressed by prop[osition]s, but only shown (gezeigt); which, I believe, is the cardinal problem of philosophy. I also sent my M.S. to Frege. He wrote to me a week ago and I gather that he doesn’t understand a word of it all. So my only hope is to see you soon and explain all to you, for it is very hard not to be understood by a single soul!” (Wittgenstein 1997a, 124). Wittgensteinovy dopisy Fregovi se nedochovaly. Máme pouze Fregovy dopisy Wittgensteinovi, z nichž je zřejmé, že Frege ulpíval na technických otázkách víc než Russell a knihu četl důsledně jako akademický spis. Přitom dokázal (mimořadně pomocí stejného citátu z Lessinga, jaký o několik let později použil Heidegger ve věnování své první knihy svému učiteli Husserlovi) pregnantně vystihnout povahu Wittgensteinovy knihy, když vysvětloval, co mu na ní vadí: „To, co mi píšete o cíli své knihy, je mi vzdálené. Dojít k němu může jen ten, kdo myšlenky v ní vyjádřené už sám promýšlel. Rádost z četby Vaší knihy nebude tedy pocházet z obsahu, který je už známý, nýbrž z formy, v níž se snad vyjeví něco z jedinečnosti jejího autora. Působnost knihy bude tudíž spíše umělecká než vědecká; co se v ní říká, je druhotné oproti tomu, jak se to říká. Ve svých poznámkách jsem vycházel z předpokladu, že hodláte sdělovat nový obsah. A pak by největší zřetelnost rozhodně byla největší krásou.“ Fregův dopis Wittgensteinovi z 16. září 1919, viz Freg (2011, 40).

odpovídat, ale nakonec to stejně dělá, takže vidíme, jak bere Russellovy otázky vážně a očividně přitom bere vážně také jednotlivé prvky toho, co se standardně interpretuje jako nauky obsažené v *Traktátu* (vysvětluje mu rozdíl mezi *faktem a stavem věcí*, povahu toho, čemu říká „myšlenka“ a její vztah k tomu, čemu říká „fakt“, resp. odpovídá na otázky ohledně povahy jejich složek – zda jsou to slova, nebo zda je myšlenka něco duševního apod.). Ve výše citované pasáži to vše sice označuje jen za krok k naplnění hlavního cíle, ale zároveň nijak nenaznačuje, že by onen hlavní cíl tento mezikrok zpětně diskvalifikoval. Zdá se, že parciální traktátovské nauky bere Wittgenstein vážně jako pravdivé teorie, které ovšem slouží ještě něčemu dalšímu, co je obsahem citované pasáže.

Na této pasáži je pak nejnápadnější, že i tuto hlavní pointu knihy Wittgenstein označuje za teorii. Jde podle něj o systematické rozlišení toho, co lze větami říci a co jimi lze ukázat. A přitom ztotožňuje první část rozlišení, tedy to, co lze větami říci, s tím, co lze myslet. To, co nelze říci, nýbrž pouze ukázat, tedy podle Wittgensteina zřejmě nelze myslet.

Neméně zajímavé je podívat se na Wittgensteinovy odpovědi na některé jednotlivé Russellovy otázky. Aspoň jedna z nich podle Wittgensteinových slov „se týká kardinální otázky toho, co lze větou vyjádřit a co nelze vyjádřit, nýbrž pouze ukázat.“ Wittgenstein zde tento rozdíl Russellovi vysvětluje na příkladu:

Jen pomyslete, že to, co chcete říci zdánlivou větou ‚existují dvě věci‘, je ukázáno tím, že existují dvě jména, jež mají různé významy (nebo tím, že existuje jedno jméno se dvěma významy). Věta, třeba $\phi(a, b)$ nebo $(\exists\phi, x, y).\phi(x, y)$ neříká, že existují dvě věci, říká něco zcela jiného; ale ať je nebo není pravdivá, ukazuje, co jste chtěl vyjádřit, když jste řekl ‚existují dvě věci‘.² (Wittgenstein 1997a, 126)

A o něco níže reaguje na Russellovu výhradu, že je nutné, aby byla dána věta, že jsou dány všechny elementární věty:

² “Just think that, what you want to say by the apparent prop[osition] ‘there are 2 things’ is shown by there being two names which have different meanings (or by there being one name which may have two meanings). A prop[osition] e.g. $\phi(a, b)$ or $(\exists\phi, x, y).\phi(x, y)$ doesn’t say that there are two things, it says something quite different; but whether it’s true or false, it shows what you want to express by saying: ‘there are 2 things’.” Wittgenstein Russellovi 19. srpna 1919, viz Wittgenstein (1997a, 126).

To není nutné, protože je to dokonce nemožné. Žádná taková věta není! To, že jsou dány všechny elementární věty, se ukazuje tím, že neexistuje žádná, jež by měla elementární smysl, který by nebyl dán.³ (Wittgenstein 1997a, 126)

Prý jde o stejný případ, jako ve výše citované odpovědi. Dobře utvořené formalizace tady nejsou označeny za zdánlivé věty, a dokonce je zřejmé, že něco říkají a mají pravdivostní hodnotu. Naproti tomu věta běžného jazyka, kterou zachycují, je označena za zdánlivou. Zároveň je tím, co ony formalizace ukazují. Přesněji, ony formalizace ukazují to, co se snažíme říci použitím oné prý zdánlivé věty běžného jazyka. Po formalizaci vidíme, že jejím výsledkem je jiná věta, resp. věta, kterou bychom do běžné řeči přeložili jinak. Pojmové písmo tady slouží ujasnění myšlenek, protože znemožňuje formulovat nesmysl.

Pointou knihy by podle dopisu mělo být systematické rozlišení mezi říkáním a ukazováním. Tím by se také měl řešit onen kardinální problém filosofie. Rozlišení by mělo být také klíčové pro to, co Wittgenstein v předmluvě označuje za druhý cíl knihy: ukázat, jak málo se vyřešením filosofických problémů dosáhne.

Dopis Russellovi tedy potvrzuje rozdělení cílů knihy na řešení nějakého souboru problémů a poukaz na jistou neuspokojivost takového řešení. Wittgenstein Russellovi říká, že problematika, které se týkají jeho otázky, je pouze prostředkem k dosažení dalšího cíle. A ten je specifikován jako rozlišení říkání a ukazování s tím, že právě on se týká toho, co je pro filosofii podstatné. Wittgenstein sice neztotožňuje výslovně dvojici z předmluvy s dvojicí z dopisu, ale pokud předpokládáme, že Russellovi nechce cosi podstatného ohledně cíle knihy zamlčet, je namíste použít dopis také jako výkladovou pomůcku k předmluvě. A pak můžeme brát otázky kolem „logických vět“ vztáhnout k prvnímu bodu a rozlišení říkat/ukazovat k druhému bodu, totiž k tomu, že kniha něco „ukazuje“. Teoretické rozlišení říkat/ukazovat tedy nemusí být výslovně totožné s druhým zdrojem hodnoty knihy, ale zřejmě se k němu podstatně váže. Rozlišení říkání a ukazování by přinejmenším mělo čtenáři sloužit k tomu, aby nahlédl, že kniha něco nejen říká, ale také ukazuje (totiž jak málo se dosáhne naplněním prvního bodu).

³ “This is not necessary, because it is even impossible. There is no such prop[osition]! That all elementary prop[osition]s are given is shown by there being none having an elementary sense which is not given. This is again the same story as in No 5.” Wittgenstein Russellovi 19. srpna 1919, viz Wittgenstein (1997a, 126).

Ostatně, jistým potvrzením, že Wittgenstein počítá s Russellem jako se čtenářem, je také jeho předchozí dopis, kde si dělá starosti s vydáním knihy.

Víc než hořím, abych to už konečně viděl vytištěno. Je hořké, muset se s knihou vláčet zajetím a dívat se, jak venku hraje svou hru nesmysl! A právě tak hořké je myslet na to, že to nikdo nepochopí, i když to vyjde tiskem!⁴ (Wittgenstein 1997a, 116)

Wittgenstein v dopisech Russelovi dává opakově průchod nejen zoufalství z toho, že ho asi nechápu ani jeho vzory a učitelé Russell a Frege, resp. hlavní zamýšlení čtenáři, a že ho tedy asi nepochopí ani ostatní. Podle všeho také předpokládá, že Russell pochopí jeho výkřik o nesmyslu hrajícím svou hru.

Mimochodem, máme zde názorný příklad Wittgensteinova použití pojmu nesmyslu. Wittgenstein totiž toto slovo obvykle nepoužívá v jednoznačně pozitivním smyslu. Nenajdeme u něj vyslovené ocenění vznešeného nesmyslu jako takového. Výraz pro něj vždy znamená pejorativum. Nejasná vyjádření, která nelze projasnit analýzou nejsou sama o sobě ničím vznešeným. To, co je důležité, bývá spíše záměr takové napodobeniny vět formulovat.

2. Dopis Fickerovi

Zde je namístě zmínit čtvrtý klasický pramen, dopis vydavateli Ludwigu Fickerovi, kde Wittgenstein píše:

A snad Vám pomůže, když Vám ke své knize napíšete několik slov: z její četby totiž, jak jsem pevně přesvědčen, nebudete moc mít. Nebudete jí totiž rozumět: její látka Vám bude zcela cizí. Ve skutečnosti Vám cizí není, neboť smysl knihy je etický. Původně jsem do předmluvy chtěl dát větu, která v ní teď vlastně není, ale napíšete ji Vám, protože Vám snad poslouží jako klíč: Chtěl jsem totiž napsat, že mé dílo sestává ze dvou částí: jednak z té, kterou zde předkládám, jednak z té, kterou jsem ne-

⁴ „Mehr als je brenne ich jetzt darauf es gedruckt zu sehen. Es ist bitter, das vollendete Werk in der Gefangenschaft herumschleppen zu müssen und zu sehen, wie der Unsinn draußen sein Spiel treibt! Und ebenso bitter ist es zu denken daß niemand es verstehen wird, auch wenn es gedruckt sein wird!“ Wittgenstein Russellovi 19. června 1919, Wittgenstein (1997a, 116).

napsal. A právě tato druhá část je tím důležitým. Etické se totiž mou knihu jakoby vymezí zevnitř; a podle mě se přísně vzato dá vymezit jen takto. Myslím si zkrátka, že to, co dnes mnozí blábolí, jsem ve své knize ostře zachytil tak, že jsem k tomu mlčel. A proto ta kniha, nemýlím-li se příliš, říká ledacos, co byste chtěl říct i Vy, byť třeba nevidíte, že se to v ní říká. Doporučil bych Vám, abyste si zatím přečetl předmluvu a závěr, protože tam je ten smysl vyjádřen nejpříměji. (dopis Fickerovi z 20. října 1919 in Wittgenstein 1980, 96)

Dopis Fickerovi se cituje často. Kromě známého rozlišení napsané a nenapsané části knihy s důrazem na tu druhou, etickou, a vysvětlení, že to důležité, tedy etično, se dá vymezit jen takto, je zde určitě zajímavé také otevřené sdělení, že adresát dopisu není zamýšleným čtenářem knihy. Wittgenstein vlastně sám říká, že knihu nepsal pro lidi jako Ficker. Ficker přitom patřil k okruhu Karla Krause, vedl intelektuální nakladatelství a časopis. Wittgensteina zároveň po vydání knihy zajímal Krausův názor, očekával, že by knihu nebo aspoň Krausův názor na ni mohl znát Adolf Loos. Vyzvídal takto přes dalšího člena kruhu, architekta Paula Engelmanna, s nímž také knihu podle všeho probíral ještě v rukopise (ostatně, nechal mu kopii).⁵

Snad nepokládal Fickera za méněcenného ve srovnání s ostatními jmenovanými. Nejspíš i jim měla být podle Wittgensteina blízká spíš pointa *Traktátu* než jeho obsah. Když v předmluvě psal, že knize bude nejspíš rozumět jen ten, kdo se něčím podobným už sám zabýval, nemínil tím tedy podle všeho někoho, pro koho jsou v nějakém ohledu důležité etické otázky. Adresátem knihy není širší intelektuální veřejnost. *Traktát* je podle Wittgensteinova vlastního mínění odborná kniha, ze které laik jako Ficker nejspíš mnoho nepochytí. Ostatně, první lidé, za kterými s hotovým rukopisem běžel, byli Frege a Russell. Oni jsou tedy nejspíš vzorovými příklady těch, které měl *Traktát* potěšit, protože mu budou rozumět. Oba ho zklamali. Nicméně, když se v předmluvě zmiňují filosofické problémy, míní se tím podle všeho to, čemu Wittgenstein ve starší korespondenci s Russellem říká „naše problémy“: teorie souzení, otázky logiky a epistemologie.⁶

Především však máme v dopise Fickerovi další formulaci pointy *Traktátu*. Wittgensteinův dopis skutečně působí věrohodně, když se podíváme na předmluvu a závěr knihy. Nezdá se, že by se zkrátka vemlouval nakladateli.

⁵ Viz dopis Paulu Engelmannovi z 25. října 1918 v Engelmann (1967, 14).

⁶ Viz Wittgensteinovy dopisy Russellovi v souboru Wittgenstein (1997, 19, 20, 110, 111).

V dopise se vrací téma *vymezení zevnitř* jako jediné možnosti jak provést vymezení, jež je cílem spisu. To vnější je zde však oproti předmluvě konkretizováno jako etično. Oproti předmluvě se tomuto vnějšku přiznává důstojnost, zatímco v předmluvě bylo vše mimo vymezený prostor „zkrátka nesmysl“. Také v dopise se ovšem vnější oblast kryje s tím, co „mnozí blábolí“. Nicméně dopis také jasně říká, že vnější oblast je to, co je důležité – a s tím souvisí obraz dvou částí knihy: napsané a nenapsané. Mimo hranice myslitelného tedy pro Wittgensteina skutečně leží nesmysl, avšak doslova (jak později řekl sarkasticky Frank Ramsey) důležitý nesmysl (srov. Ramsey 1931, 263). Podíváme-li se na slavný velkolepý závěr *Traktátu*, který Wittgenstein Fickerovi v dopise doporučuje kromě předmluvy, vidíme, že jeho dopis nelže. Dopis nakladateli Fickerovi tak vhodně doplňuje předmluvu, ve které se „to důležité“ z dopisu označuje jako pouhý nesmysl, ale na druhé straně se zde překvapivě skromně píše o tom, že hodnota knihy spočívá z valné části v tom, že ukázala, jak málo dosáhneme vyřešením filosofických problémů, totiž problémů, které Wittgenstein sdílel s Russellem. Pořád totiž zbude to, co teprve je tím důležitým – oblast etiky. A náš dopis tvrdí, že právě o etickou oblast nakonec v knize jde. Dokonce v ní má být jednoznačně zachycena, paradoxně mlčením.

3. Shrnutí

Všechny čtyři pokusy přiblížit pointu knihy se doplňují. Dopis Fickerovi zdůrazňuje etický smysl knihy, který leží mimo napsanou knihu, a naopak marginalizuje obsah knihy, který laikovi není přístupný. Dopis Russellovi zdůrazňuje rozlišení říkání a ukazování jako cíl, od něhož se odlišuje řešení logické problematiky jako prostředek pro jeho dosažení. Předmluva naproti tomu staví nejvíce do popředí specifikaci možného obsahu myšlení a explicitní teze, jimiž se řeší nějaká ne zcela jasně specifikovaná problematika. Předmluva ovšem dodává druhý cíl knihy, totiž ukázat neuspokojivost explicitního řešení. Odlišení říkání a ukazování zde tedy najdeme také a s tímto rozlišením jsou ztotožněny oba cíle knihy (knihy jednak obsahuje pravdivé, byť neuměle formulované myšlenky jako definitivní řešení problémů, jednak něco ukazuje). Motto knihy pak jednoznačně vyzdvihuje to, co lze říci, jako vědné, oproti zbytku, který je degradován na „zaslechnutý ruch a šum“.

Každý výše uvedený zdroj nastiňuje určitou dichotomii. Motto mluví o dvojici přehledná formulace založená na přímé znalosti vs. odkaz na mé-

něcennou znalost z druhé ruky. Předmluva pracuje s dvojicí (neumělé) sdělení pravdivých myšlenek vs. ukázání neuspokojivosti těchto myšlenek chápaných jako řešení problémů. Dopis Russellovi rozlišuje problematiku logických výroků jako nástroj pro systematické rozlišení říkání/ukazování, jež je cílem knihy. A dopis Fickerovi odlišuje explicitní obsah knihy, který je laikovi cizí, od pointy, která je etická a zůstává záměrně nenapsaná, byť je zároveň součástí knihy.

V jakém vztahu jsou tyto dichotomie? Vzhledem k cíli knihy deklarovanému v předmluvě, totiž systematickému rozlišení možného výrazu myšlenek od nesmyslu, se nabízí ztotožnit první díl dichotomie z předmluvy (sdělení pravdivých myšlenek) s tím, co je v dopisu Fickerovi označeno za explicitní obsah knihy, a s problematikou logických výroků z dopisu Russellovi, resp. s prvním dílem dichotomie *motta* (s přehlednou formulací skutečného vědění). Pak bychom stejně ztotožnili druhé díly dichotomií. Implicitní etická část knihy z dopisu Fickerovi by potom byla totožná se systematickým rozlišením říkat/ukazovat z dopisu Russellovi a s tím, co kniha podle předmluvy ukazuje, potažmo se sekundární znalostí z *motta*. To by ovšem nedávalo dobrý smysl. V *mottu* je druhá půle dichotomie pejorativní, což se sice shoduje s představou předmluvy, že to, co se nedá říct jasně, je obyčejný nesmysl, ale v dopise Fickerovi je do druhé části dichotomie postavena pointa knihy, která je zde chápána pozitivně stejně jako je v dopise Russellovi distinkce říkat/ukazovat chápána jako úspěch knihy.

Zkusme s nastíněnými dichotomiemi pracovat strukturovaněji. Vyjděme z dopisu Fickerovi, který dělí knihu na její napsanou a nenapsanou část. Toto rozdělení odpovídá *traktátovskému* rozlišení faktu a hodnoty. Explicitní obsah knihy odpovídá faktům, resp. sděleným pravdivým myšlenkám, jak je o nich řeč v předmluvě, a přehledné formulaci skutečného vědění, o níž se zmiňuje *motto*. Obsah knihy je napsaný a podle Wittgensteina pravdivý a přehledný. Proti němu stojí pointa knihy, jež není součástí jejího výslovného obsahu stejně jako podle *Traktátu* smysl a hodnota leží mimo skutečnost a fakty. Tato pointa je tím, co se (řečeno s předmluvou) ukazuje. To, co by podle předmluvy měla kniha ukazovat, je ovšem jistá neuspokojivost, kterou se ale nemíní to, že by obsah knihy bylo třeba revidovat (sdělení knihy je podle předmluvy pravdivé s definitivní platností). Ukázanou neuspokojivostí by měla být falešnost nároku, který by zamýšlený čtenář spojoval s řešeními, jež jsou explicitním obsahem knihy. Tento nárok můžeme ztotožnit s tím, co dopis Fickerovi charakterizuje jako blábolení mnohých o etice, resp. s vládou nesmyslu, o němž byla řeč ve starším dopise

Russellovi, resp. s „ruchem a šumem“ z motta, tj. s polovzdělaneckým diskursem, který deleguje odpovědnost na experty a při své mnohomluvnosti nepředstavuje žádné skutečné vědění. Jednoduše, kniha by měla ukazovat (v *traktátovském* smyslu tohoto termínu), že teoretický diskurs o etice je nesmyslný.

Když jsme takto ztotožnili dichotomii z dopisu Fickerovi s dichotomií motta a dvěma údajnými zdroji hodnoty knihy, jak o nich mluví předmluva, podívejme se blíže na první díl fickerovské dichotomie. Fickerovi zapovězený obsah knihy můžeme ztotožnit s prvním zdrojem její hodnoty, jak se o něm mluví v předmluvě, resp. s přehlednou formulací, které se dovolává motto. Dopis Russellovi pak tento obsah jen rozděluje na technickou problematiku, které se týkaly Russellovy (a Fregovy) otázky z korespondence, a na systematické rozlišení říkat/ukazovat, které je klíčem k pochopení pointy knihy – k pochopení toho, co kniha ukazuje. Motto, předmluva a dopis Fickerovi tedy nastiňují cíl knihy ve dvojici, co a) kniha říká, b) kniha ukazuje. Dopis Russellovi se týká jen toho, co kniha říká, a snaží se ho upozornit na to, co v knize přehlédl: totiž že zde Wittgenstein navrhuje systematické rozlišení sémantických kategorií říkání a ukazování, což je zřejmě třeba ztotožnit se záměrem specifikovat kritéria smysluplného výrazu myšlenek, který deklaruje předmluva.

Dopis Fickerovi však říká o pointě knihy něco silnějšího než předmluva:

Chtěl jsem totiž napsat, že mé dílo sestává ze dvou částí: jednak z té, kterou zde předkládám, jednak z té, kterou jsem nenapsal. A právě tato druhá část je tím důležitým. Etické se totiž mou knihu jakoby vymezí zevnitř; a podle mě se přísně vzato dá vymezit jen takto. Myslím si zkrátka, že to, co dnes mnozí blábolí, jsem ve své knize ostře zachytil tak, že jsem k tomu mlčel. A proto ta kniha, nemýlím-li se příliš, říká ledacos, co byste chtěl říct i Vy, byť třeba nevidíte, že se to v ní říká. Doporučil bych Vám, abyste si zatím přečetl předmluvu a závěr, protože tam je ten smysl vyjádřen nejpríměji. (dopis Fickerovi z 20. října 1919 in Wittgenstein 1980, 96)

Wittgenstein nepíše, že druhá část knihy je to, co kniha neříká, nýbrž ukazuje. Když Wittgenstein v předmluvě knihy píše, že její hodnota spočívá mj. v tom, že něco ukazuje – totiž jak málo se dosáhne vyřešením určitých problémů – pak ono ukázané lze těžko nazvat nenapsaným, protože je to stále táž napsaná kniha, která něco jednak říká, jednak ukazuje. Nenapsanou částí je to, k čemu autor pomlčel. Na toto mlčení samo bychom pak snad opět

mohli také vztáhnout kategorie říkání a ukazování, resp. přinejmenším ukazování.

Wittgenstein se ale v dopise Fickerovi nedrží *traktátovské* terminologie (nakolik něco takového vůbec existuje). Jak se v dopise zachází se slovem „říkat“: „Myslím si zkrátka, že to, co dnes mnozí blábolí, jsem ve své knize ostře zachytil tak, že jsem k tomu mlčel. A proto ta kniha, nemýlím-li se příliš, říká ledacos, co byste chtěl říct i Vy, byť třeba neuvidíte, že se to v ní říká.“

Knihy říká ledacos, co v ní čtenář nenajde? V tom případě knize nerozumí – buď doslova (jako nerozumíme knize v cizí řeči nebo laik nerozumí odborné knize), nebo v tom ohledu, že třeba rozumí všemu, co v knize stojí psáno, ale uniká mu příliš z toho, co v knize není napsáno, ale dá se to z jejího textu tak či onak odvodit. Obojí se nemusí navzájem vylučovat. Wittgenstein Fickerovi výslovně píše, že knize nebude rozumět a to v silném slova smyslu: jako laik nebude rozumět knize o logice. Tím spíš samozřejmě nemůže knize rozumět v druhém ohledu – stěží může rozhybat líný mechanismus textu a přijít s nějakou sofistickou interpretací knihy, které prvoplánově nerozumí. Není ovšem jisté, zda by odborná kniha mohla říkat ledacos, co by chtěl říct také laik, který jí nerozumí do té míry, že nepozná, jak kniha jeho přání naplňuje – zvláště v případě, kdy má být čtenáři svým způsobem cizí už téma knihy. Proto by také bylo nemístné, kdyby Wittgenstein vysvětloval Fickerovi, u kterého neočekává porozumění knize, její pointu pomocí technického rozlišení říkat/ukazovat (je-li toto rozlišení v knize skutečně technické). Zde by naopak rozlišení napsané a nenapsané části knihy mohlo pomoci, budeme-li je chápat jako obrazné.

Existuje tedy nenapsaná část *Traktátu*, v níž Wittgenstein významně mlčí? Nebo je výraz „nenapsaná část knihy“ a „pomlčet k něčemu“ jen pokusem přiblížit laikovi koncept ukazování? To by znamenalo, že kniha říká jen to, co v ní stojí psáno, ale tomu, kdo její literě rozumí, je díky četbě jasně také něco víc. A tenhle výsledek interpretace knihy by byl aspoň z nějaké zřejmě podstatné části oním etickým smyslem knihy, o jehož existenci Wittgenstein přesvědčuje Fickera. Věříme-li Wittgensteinovi, že onu klíčovou větu z předmluvy skutečně jen nakonec vynechal, můžeme to brát jako doklad snahy vyhnout se právě riziku interpretace, podle níž by po předložení litery knihy následoval ještě akt významného mlčení, jež by přinejmenším ukazovalo, ne-li dokonce říkalo oproti knize něco navíc.⁷ V tom

⁷ Nijak se tím ovšem nepopírá existence fenoménu významného mlčení, který z běžné komunikace dobře známe.

případě by druhou, nenapsanou, nicméně hlavní částí *Traktátu* bylo to, co text *Traktátu* ukazuje. Takle možnost odpovídá rozdělení obsahu knihy z předmluvy, kde je řeč jednak o pravdivých myšlenkách, jednak o tom, co kniha ukazuje. Odpovídala by také dopisu Russellovi, kde Wittgenstein upozorňuje na teorii ukazování a spojuje ji s „kardinálním problémem filosofie“. Konečně podle motto také stačí k vyjádření vědění „tři slova“ – nemusí po nich následovat významná pomlka mystického mistra.

Nabízí se ovšem vysvětlení, že v *Traktátu* se mlčí o tom, o čem se podle koncepce významu v něm představené nedá smysluplně mluvit. Ohraničují-li *Traktát* to, co lze smysluplně říci, pak toto ohraničení diskvalifikuje nějaké oblasti řeči, jež třeba fakticky existují. Ve skutečnosti však kniha aspoň o některých těchto oblastech řeči mluví. V *Traktátu* je přece řeč o sémantice, o mystičnu, o subjektu, o hodnotách, o smyslu – je v ní řeč o tématech, jež se podle její koncepce významu nanejvýš ukazují. Pak by nenapsaná část knihy nebyla nenapsaná. Nenapsanou částí knihy by byly především ty partie, které Wittgenstein Fickerovi doporučuje ke čtení, protože z nich pochopí její smysl – totiž předmluva a závěr. Můžeme ovšem říci, že Wittgenstein o věcech, o nichž se nedá mluvit, mluví tak, aby čtenáře dovedl k pochopení, proč a jak o nich nemluvit. Jak říká interprety tolik diskutovaná věta 6.54: Ten, kdo Wittgensteinovi rozumí, nahlédne z toho, co říká, že to, co říká, se říci vlastně nedá, protože je to cosi, co se dá přiměřeně jen ukázat použitím smysluplných vět.

Druhá možnost, jak rozlišení napsané a nenapsané části knihy chápat, by bylo odkázat do nenapsané části knihy konkrétní realizace těch typů teorií, jež se *Traktát* snaží diskvalifikovat. Nenapsaná by tak zůstávala konkrétní Wittgensteinova etika, teologie, estetika, teorie subjektivity, případně teorie významu, ontologie či epistemologie. Zůstávaly by nenapsané, protože je podle napsané části knihy nelze formulovat.

Jde o tradiční dilemma čtenářů *Traktátu*. První možnost ústí v paradox (údajně nenapsaná část knihy byla napsána), což nás nutí zvolit druhou možnost. Nenapsanou částí knihy by tedy byly Wittgensteinovy filosofické nauky. Pak by nenapsaná část knihy byla opravdu tím, co je na knize důležité – a rozhodně by to nebyly pro Wittgensteina nesmysly, resp. hlouposti (což je v jistém napětí s předmluvou knihy). Abychom však mohli nějaké Wittgensteinovy nenapsané nauky chápat jako část *Traktátu*, byť část nenapsanou, musel by se Wittgenstein snažit, aby je napsaná část knihy jednoznačně identifikovala, resp. čtenáře přivedla k tomu, aby je rozpoznal. Jak je ale dobře známo, *Traktát* nic takového nedělá, nebo dělá-li to, pak v tom

naprosto pozoruhodně trapně selhává. Asi nejzřejmější je to na debatách o traktátovské ontologii. Wittgensteinovi interpreti věnovali této disciplíně pečlivou pozornost a přišli snad se všemi možnými interpretacemi, jež obvykle bývají velmi dobře odůvodněny. A nejenže se v *Traktátu* hledají různé ontologie od fyzikalismu, přes fenomenologii k fenomenalismu, či dokonce solipsismu, a také různé podoby empirismu i kantiánství, ale setkáme se také s různými názory na to, jestli *Traktát* vůbec obsahuje konkrétní ontologii a co říká k její možnosti. V etice, jež by měla být pro *Traktát* zásadní, je situace lepší. Na různé morální otázky dokážeme leckdy dát asi celkem autenticky wittgensteinovské odpovědi, leč obvykle se nám to nedaří díky četbě *Traktátu*, rozhodně s jeho textem nevystačíme. Pokud rozumíme Wittgensteinově morálce, pak hlavně díky znalosti jeho života, který si navíc dokážeme zasadit do kulturního kontextu. Mají-li nenapsanou část *Traktátu* tvořit konkrétní nauky z jednotlivých filosofických disciplín, musíme tuto část knihy pokládat za ztracenou stejně jako druhou část Aristotelovy *Poetiky*.

Jak vidíme, čtenářské dilema nemá řešení. Což je dobrý důvod pokládat je za dilema falešné. Problému se lze nejspíše zbavit, když se vyhneme přeinterpretovávání dopisu Fickerovi. Především jej nesmíme číst otrocky doslova. Vraťme se k výkladu, že se Wittgenstein v dopise snaží laickému intelektuálovi přiblížit rozlišení říkat/ukazovat pomocí přirovnání k napsané a nenapsané části textu. To, co se z textu ukazuje, v něm nemusí být zcela zamlčeno. Je dokonce celkem rozumné, aby autor čtenáři pomohl explicitním výkladem rozlišení říkat/ukazovat. Dopis Fickerovi tedy v tomto ohledu neříká nic silnějšího než předmluva knihy. Jen se snaží udělat k ní další předmluvu pro určitý typ čtenáře (totiž pro čtenáře nekompetentního).

Nehledejme tedy v *Traktátu* významné mlčení k závažným tématům, jež nás dovede k hlubokým vhledům, jež odpoví na etické a jiné filosofické otázky. *Traktát* se zkrátka prostřednictvím řešení logických otázek dopracovává k rozlišení říkat/ukazovat a chce po nás, abychom je uplatnili také na text knihy samotné. Wittgenstein tedy říká Fickerovi totéž, co říká Russellovi (a co koneckonců stojí také v předmluvě): neulpívejte na jednotlivých technických otázkách, jež se v knize řeší, mají posloužit systematickému rozlišení říkat/ukazovat, jehož prizmatem máte číst celou knihu – ta tak nevyslovuje jenom určité myšlenky, jež řeší tyto technické problémy, ale také ukazuje omezenost legitimního nároku těchto řešení.

Právě v tomto ohledu je smysl knihy skutečně etický, totiž praktický. Filosofie jako teorie tady nemá co říct, na místě je čin. Oblast etična je sku-

tečně významná, ale jako prostor jednání, nikoli jako námět k řeči, přinejmenším ne k teoretizování. A tento závěr, jak připomíná známý citát Wittgensteinova přítele Ramseyho, platí podle Wittgensteina pro celou filosofii:

Filosofie musí k něčemu být a musíme ji brát vážně – musí ujasňovat naše myšlenky a činy. Jinak je sklonem, před nímž bychom se měli mít na pozoru a úsilím vidět, že tomu tak je – hlavním výrokem filosofie tedy je to, že filosofie je nesmysl. A opět platí, že musíme vzít vážně, že jde o nesmysl a nesmíme se – jako Wittgenstein – tvářit, že jde o důležitý nesmysl!⁸ (Ramsey 1931, 263)

Ramsey znal autora *Traktátu* tak dobře, že jeho slova můžeme chápat jako adekvátní shrnutí. Filosofie také u něj vystupuje ve dvojí roli. Jednak je snahou ujasnit si, co si myslíme a co děláme. Závěrem *Traktátu* v tomto ohledu je poukaz na to, že nakolik se náš jazyk hodí k popisu světa, nehodí se k vynášení všeobecně a nutně pravdivých soudů, jež by rozšiřovaly naše poznání. Popis světa je totiž podstatně popisem nahodilosti, ze kterého se nanejvýš ukazuje forma našeho chápání světa, kterou lze případně formulovat v tautologiích. Ale filosofické teorie – ať už by se měly týkat významu, poznání, jsoucího nebo etiky – se v takto chápaném jazyce formulovat nedají. Sklon formulovat je onou druhou podobou filosofie a něčím, před čím bychom se podle Ramseyho měli mít na pozoru. Ramsey ovšem zároveň označuje tradiční filosofii za úsilí vidět vlastní nesmyslnost. Důsledně provozovaná tradiční filosofie by měla ústit v náhled marnosti filosofování. Jak víme, podobně pozoruhodné přesvědčení připisoval Wittgenstein nejen Kierkegaardovi nebo Heideggerovi, ale také Augustinovi, kteří se všichni snažili říct víc, než řeč zmůže, a to podle Wittgensteina zřejmě mimo jiné ve snaze na tuto mez poukázat.⁹ Ramsey se podle všeho shoduje s Wittgensteinem v rozdělení a pojetí obou typů filosofování, ale rozchází se s ním v hodnocení tradiční filosofie jako vědomého nabíhání proti mezím možností jazyka. Podle Ramseyho by nás rozpoznání nesmyslnosti takového počinání mělo přivést k tomu, abychom filosofii začali provozovat nanejvýš jen

⁸ “Philosophy must be of some use and we must take it seriously; it must clear our thoughts and so our actions. Or else it is a disposition we have to check, and an inquiry to see that this is so; i.e. the chief proposition of philosophy is that philosophy is nonsense. And again we must then take seriously that it is nonsense, and not pretend, as Wittgenstein does, that it is important nonsense!” (Ramsey 1931, 263).

⁹ Viz např. McGuiness (1979, 68) (30. prosince 1929).

ve výše zmíněném užitečném smyslu: jako ujasňování vlastních myšlenek a činů. Wittgensteinovi naopak připisuje přesvědčení, že tradiční nesmyslná filosofie není vůbec bezvýznamná.

Odkud bere ve Wittgensteinových očích tradiční filosofický nesmysl svou důležitost? Stručně můžeme říci, že z frustrace věděním. Nejen v přednášce o etice, ale také dlouho před ní ve válečných zápisnících Wittgenstein uvažuje nad motivací tíhnutí k mystičnu (srov. Wittgenstein 1997c, 51). V obou případech vidí jeho původ stejně. Některé naše starosti nedokáže utišit přísun poznatků. Nejenže takové poznatky nemáme k dispozici, ale dokonce se nám leckdy zdá, že je nikdy nezískáme – a to nikoli pro svou neschopnost, ale protože takové poznatky nejsou možné. Kupodivu nás dokáže přinejmenším dočasně utlumit něco, co má vnější podobu poznatku – odpovědi na filosofickou otázku.

A v tomto ohledu je tradiční filosofování skutečně cenné i při postoji, jaký zaujímá Wittgenstein nebo Ramsey. I tradiční filosofování tiší neklid toho, kdo není na světě doma tím, že mu poskytuje způsob, jak se na světě zabydlet. Tradiční filosofování také poskytuje výraz onomu neklidu z odcizení našemu světu. Tím, že tento neklid objektivizuje do otázek,¹⁰ na které následně hledá odpovědi, sice ukazuje nepochopení jazykové logiky, ale zároveň tak představuje první krok a důležitou podmínku pro zjednání nápravy. Je jako symptom nemoci, který na nemoc upozorňuje, takže ji nemůžeme přehlížet. Nutí nás zastavit se, nepokračovat v dezorientovaném bloudění a najít cestu. Stejně jako pro Marxe náboženství, jsou také pro mladého Wittgensteina odpovědi tradiční filosofie jen opiem lidstva, nicméně zoufalství, jež se tímto sedativem tiší, skutečně vyžaduje péči. A to, že se objevilo, není projevem méněcennosti toho, kdo je zakouší (jako by tomu důsledně vzato bylo u Ramseyho), ale dokladem jeho neúnosné situace ve světě. Když tedy Wittgenstein viděl práci některých filosofů jako vědomé nabíhání proti mezím jazyka, pak jejich snahu prezentuje jako vzpouzení se otupujícímu sedativu tradice odpovídání na otázky, jež důsledně vzato nemají odpověď, protože nejsou vlastně vůbec otázkami.

¹⁰ Srov. Wittgenstein (1997c, 50): „Die Entshethung der Probleme: die drückende Spannung, die sich einmal in eine Frage zusammenballt und sich objektiviert.“

Literatura

- BAKER, G. – HACKER, P. (2005): *Understanding and Meaning. Analytical Commentary to Philosophical Investigations. Part 1: Essays*. Oxford: Blackwell.
- BERKELEY, G. (2007): *Pojednání o základech lidského poznání*. Praha: Oikoymenh.
- DIAMOND, C. – WHITE, R. (1977): Riddles and Anselm's Riddle. *Proceedings of the Aristotelian Society*, Suppl. Vol. 51, 143–186.
- DOŠEK, T. (2013): Co je dosažitelné jen ze žebříku, mě nezajímá. *Organon F* 20, č. 2, 2013, 222–250.
- ENGELMANN, P. (1967): *Letters from Ludwig Wittgenstein*. Oxford: Blackwell.
- ERNST, P. (1940): *Völker und Zeiten im Spiegel ihrer Dichtung*. München: Albert Langen und Georg Müller.
- FREGE, G. (2011): Frege-Wittgenstein Correspondence. In: De Pellegrin, E. (ed.): *Interactive Wittgenstein: Essays in Memory of Georg Henrik von Wright*. Wien: Springer.
- GRIMM, J. – GRIMM, W. (1988): *Pobádky*. Praha: Svoboda.
- KIENZLER, W. (2009): Die Sprache des Tractatus: klar oder deutlich? Karl Kraus, Wittgenstein und die Frage der Terminologie. In: Gebauer, G. – Goppelsröder, F. – Volbers, J. (eds.): *Wittgenstein, Philosophie als „Arbeit an Einem selbst“*. Paderborn: Fink, 223–247.
- KÜNNE, W. (1996): Paul Ernst und Ludwig Wittgenstein. *Wittgenstein Studies* 1. Available at: <http://sammelpunkt.philo.at:8080/482/1/18-1-96.TXT>.
- KÜRNBURGER, F. (1877): Denkmalsetzen in der Opposition. In: *Literarische Herzensachen*. Wien: Rosner, 338–351.
- POTTER, M. (2013): Wittgenstein's Pre-Tractatus Manuscripts: A New Appraisal. In: Sullivan, P. – Potter, M. (eds.): *Tractatus. History and Interpretation*. Oxford: Oxford University Press, 13–39.
- RAMSEY, F. (1931): *Foundations of Mathematics and Other Logical Essays*. London: Routledge.
- READ, R. – CRARY, A. (eds.) (2000): *The New Wittgenstein*. London: Routledge.
- MC GUINNESS, B. (ed.) (1979): *L. Wittgenstein und Wiener Kreis*. Oxford: Blackwell.
- WITTGENSTEIN, L. (1973): *Letters at C.K. Ogden*. Oxford: Blackwell.
- WITTGENSTEIN, L. (1980): *Briefwechsel*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- WITTGENSTEIN, L. (1997a): *Cambridge Letters*. Oxford: Blackwell.
- WITTGENSTEIN, L. (1997b): *Tagebücher und Briefe*. Innsbruck: Haymon-Verlag.
- WITTGENSTEIN, L. (1997c): *Tagebücher 1914–16*. In: Wittgenstein, L.: *Werkausgabe*. Bd. 1. Frankfurt: Suhrkamp.
- WITTGENSTEIN, L. (2001a): Philosophie. *Organon F* 8, č. 2, 2001, 174–189.
- WITTGENSTEIN, L. (2001b): *Logisch-philosophische Abhandlung*. Kritische Edition. Frankfurt: Suhrkamp.